

از بوشهر تا یونان
موسیقی، نی انبان، ادبیات شفاهی

From Bushehr to Greece: Music, Neyanban, Oral Literature

دکتر سید محمد رضا بلادی

سرشناسه	: بلادی، سید محمدرضا، ۱۳۵۱
عنوان و نام پدیدآور	: از بوشهر تا یونان؛ موسیقی، نی انبان، ادبیات شفاهی / نویسنده : سید محمدرضا بلادی
مشخصات نشر	: تهران، آرون، ۱۴۰۴
مشخصات ظاهری	: ۱۳۰ ص. مصور
شابک	: ۱ - ۳۳۰ - ۳۱۷ - ۶۲۲ - ۹۷۸
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا
یادداشت	: موسیقی، نی انبان، ادبیات شفاهی
موضوع	: موسیقی محلی ایرانی - بوشهر - ایران
موضوع	: Folk music - Bushrhr - Iran
موضوع	: موسیقی - یونان - نی انبان - موسیقی‌شناسی قومی
موضوع	: Music- Greece- Bagpipe- Ethn. musicology
رده‌بندی کنگره	: ML ۳۴۴ / ۷
رده‌بندی دیویی	: ۷۸۱ / ۹۶
شماره کتابخانه ملی	: ۵۰۹۲۹۱۳

از بوشهر تا یونان

موسیقی، نی انبان، ادبیات شفاهی

نویسنده: دکتر سید محمدرضا بلادی

ناشر: انتشارات آرون

چاپ اول: ۱۴۰۴

تیراژ: ۵۰ نسخه

۲۵۰۰۰ تومان

نشانی: میدان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، خیابان وحید نظری

نرسیده به خیابان منیری جاوید، پلاک ۱۰۵، واحد ۳، تلفن: ۵۱ - ۶۶۹۶۲۸۵۰

ایمیل: arvannashr@yahoo.com وبسایت: www.arvannashr.ir

ISBN 978 - 622 - 317 - 330 - 1

به نام آنکه همه چیز را می‌داند

فهرست مطالب

۵	درباره‌ی نویسنده این کتاب
۷	پیشگفتار
۱۵	روش تحقیق
۱۶	پیشینه تاریخی بوشهر
۳۲	نی‌انبان باستانی ایلام، قدیمی‌ترین سند تاریخی از بگپاپ در جهان
۳۴	بوشهر در زمان سلوکیان
۳۹	از نی‌انبان تا بگپاپ، سفر نی‌انبان، بران به اروپا
۵۰	پیدایش هلیوس، ایزد اساطیری یونان، در ایزله‌ی بوشهر
۵۷	یزله هلیوس هلیوسا
۶۵	هله، دیگر واژه بحث‌برانگیز در یزله‌ی هلیوسا
۶۸	همانندسازی هله (Helle)، شخصیت اساطیری یونان، ادبیات شفاهی بوشهر
۷۳	شواهدی دیگر از ارتباط اسطوره یونانی هلیوس و ادبیات میان‌در بوشهر
۷۷	بحث و جمع‌بندی
۸۵	سخن پایانی
۸۷	منابع و مآخذ

فهرست اشکال

- شکل ۱. پیکره‌های سفالی کشف شده توسط ژاک دموورگان در تپه باستانی شوش. ۲۴.....
- شکل ۲. نوازنده ایلامی، نیمه اول هزاره دوم پیش از میلاد، از کاتالوگ موزه هنر متروپولیتن. ۲۶.....
- شکل ۳. نوازنده هیتی، برگرفته از موزه تمدن‌های آناتولی. ۲۹.....
- شکل ۴. نقش برجسته باستانی مربوط به تمدن هیتی‌ها، حدود اوایل هزاره اول قبل از میلاد، برگرفته از وبسایت موزه هنر متروپولیتن. ۳۲.....
- شکل ۵. تصاویر با کیفیت‌های متفاوت از سنگ‌نگاره تمدن هیتی. ۳۴.....
- شکل ۶. اسلحه‌های ارس (بوشهر کنونی) در نقشه امپراطوری سلوکیان. ۳۶.....
- شکل ۷. تبارنامه بگپایپ در جهان ارائه شده توسط هنری بالفور. ۴۷.....
- شکل ۸. نوازندگان سمبک و تمپکی در یونان. ۴۹.....
- شکل ۹. سنگ‌نگاره سیرا-پیرس در کوه نمرود. ۵۱.....
- شکل ۱۰. مجسمه مرمرین سانی، کشف شده در روستایی اطراف برازجان - بوشهر موزه منطقه‌ای خلیج فارس. ۵۵.....
- شکل ۱۱. اجرای یزله توسط گروه موسیقی ایمر، شهر، تهران ۱۳۷۴. ۵۷.....
- شکل ۱۲. رقص‌های دایره‌ای در مراسم آیین میان آمریکا. ۶۰.....
- شکل ۱۳. هله هنگامی که از پشت قوچ به دریا سقوط می‌کند. ۷۰.....
- شکل ۱۴. دریای هله در نزدیکی بوشهر. ۷۲.....
- شکل ۱۵. حرکت دست‌ها در اجرای یزله. ۸۲.....

درباره‌ی نویسنده این کتاب

سید محمدرضا بلادی که مدرک دکترای خود را از دانشگاه هادرسفیلد انگلستان اخذ کرده است، یک موسیقی‌شناس قومی محسوب می‌شود. تمرکز اصلی او در پژوهش بر موسیقی بوشهر و حوزه فرهنگی خلیج فارس است. عنوان رساله دکترای او "نی انبان و نقش آن در موسیقی بوشهر" است. وی همچنین مؤسس، آهنگساز، نوازنده و سرپرست گروه موسیقی و آیین‌های بومی بوشهر لیمر است. اجراهای گروه لیمر عمدتاً اجراهای پژوهشی محور می‌باشند از این‌رو، بلادی سعی کرده تا در اجراهای گروهش دید خود از موسیقی بوشهر را عینیت بخشیده و به تصویر بکشد.

سید محمدرضا بلادی که از خانواده‌های قدیمی و شناخته شده بوشهر به شمار می‌آید، پژوهش موسیقی بوشهر را سمزمه‌ن با راه‌اندازی گروه لیمر از اوایل دهه هفتاد شمسی آغاز نمود. سید محمدرضا بلادی به همراه گروهش موفق به اجرای موسیقی و آیین‌های بومی بوشهر، در بیش از شصت فستیوال مطرح بین‌المللی در کشورهای چوَن فرانسه، اسپانیا، ایتالیا، بلغارستان، کرواسی، سوئیس، آلمان، قطر، کره جنوبی، عمان، دوبی و یمن شده است.

وی مقالات متعددی در زمینه موسیقی بوشهر داشته است که در نشریات تخصصی به چاپ رسیده‌اند که از جمله آخرین آنها می‌توان به

مقاله علمی "ردپای اساطیر یونانی در موسیقی محلی و ادبیات شفاهی بوشهر" که در نشریه آلمانی، پژوهش موسیقی اروپا و آسیا در سال ۲۰۲۳ به چاپ رسید، اشاره کرد. از جمله تألیفات دیگر او کتاب "موسیقی بوشهر و ریشه‌های آن، در گذر تاریخ و تعاملات فرهنگی" است که در سال ۱۳۹۹ توسط انتشارات آرون منتشر شد. "همکاری‌های بین فرهنگی در موسیقی عامه‌پسند" نیز عنوان اثر مشترک پژوهشی است که توسط توبی مارتین، سیدمحمد رضا بلادی و دنگ لن نگارش شده است.^۱ این کتاب توسط انتشارات دانشگاه کمبریج انگلستان در سال ۲۰۲۱ منتشر شد.

^۱ Martin, T. Beladi, S. Lan, D. (2024). Cross-Cultural Collaboration in Popular Music, Cambridge University Press.

پیشگفتار

موسیقی بوشهر دارای پیشینه‌ای چندفرهنگی است به‌طوری‌که نشانه‌هایی از سایر اقوام و فرهنگ‌ها را در خود جای داده است. از عمده‌ترین عوامل این اختلاط فرهنگی دریای خلیج فارس است که طی سده‌ها این بندر را به کشورهای پیرامون و حتی دوردست، چون آفریقا و شبه قاره هند، وصل نموده است. دریای پیرامون بوشهر همواره حامل فرهنگی ویژه برای مردم آن بوده است. موسیقی دریانوردان که شامل آوازهای کار در دریا نیز می‌باشد، باعث شده تا افراد مرتبط با آن، با ریتم و موسیقی خاصی مأنوس گردند که زبان مشترک کار و بیان احساسات بسیاری از اهالی این پهنه خزرانیایی برای قرن‌ها بوده است. این فرهنگ موسیقایی توسط ملوانان به شهرهای مختلف آورده می‌شد و سر از سایر شئون زندگی آنها درمی‌آورد.

بوشهر بندری است در جنوب غربی ایران و در شبه جزیره‌ای به همین نام که همواره پس از دوران ایلامی مورد توجه تمدن‌های ایران باستان و بعد از آن بوده و با نام‌ها و اسامی مختلف در تاریخ از آن یاد شده است. از لیان، بندر ایلامی، تا مزامبریا که آرین مورخ یونانی از آن یاد کرده است، ریشهر، ابوشهر و بندر نادری، نام‌های مختلفی است که در دوره‌های متفاوت تاریخی بر این شبه جزیره نهاده شده است. تحولات پس از دوران نادری، سیستم فرهنگی اجتماعی ویژه‌ای در بوشهر پدید آورد که فرهنگ موسیقی معاصر بوشهر را نیز باید در تداوم

همان تحولات تاریخی ارزیابی نمود. بوشهر در آن زمان به دلیل موقعیت خاص تجاری و سیاسی که از جهت تأسیس کارخانه کشتی‌سازی نادرشاه و در ادامه آن ایجاد نمایندگی ارشد امپراطوری بریتانیا کسب کرده بود، محلی برای تقارب فرهنگ‌ها و اقوام مختلف شد. گروه‌های قومی مختلف همچون عرب‌ها، آفریقایی‌تباران، فارس بندری‌ها، لرها و ترک‌های قشقایی نقشی اساسی در سامان فرهنگی بوشهر ایفا می‌کردند.

پیشینه تعاملات فرهنگی بوشهر، تابع شرایط و تحولات خاص تاریخی و اجتماعی ویژه‌ی مقطع زمانی خاصی از تاریخ می‌باشد و هرچند این تغییرات فرهنگی نهایتاً ناشی از همگرایی فرهنگ‌ها است، ولی در هر مورد دارای تعریف و ماهیتی متفاوت است. در نظر کلی پیشینه چندفرهنگی بوشهر به سه مکتب اجتماعی آن شهر بازمی‌گردد که اقوام مختلف با گرایش‌های قومی و مذهبی متفاوت با انگیزه‌ای واحد یعنی اقتصادی، در یک‌جا جمع شدند و بنیان جامعه‌ای را نهادند که فرهنگ آن آمیزه‌ای از فرهنگ‌های گروه‌های قومی متفاوت است. این نوع از تعامل را آمیختگی فرهنگی (Amalgamation) می‌نامند. وانگهی یکسان‌سازی فرهنگی و یا (Cultural assimilation) نیز در بوشهر وجود داشته است چه آن زمان که عرب‌ها جمعیت غالب در این شهر بودند و در طبقه حاکمان، تجار، ملوانان و کارگران نقش اساسی ایفا می‌کردند و یا زمانی که پس از قرن نوزدهم میلادی این روند معکوس شد و فارس‌ها به اکثریت جامعه دست یافتند.

این موارد اشاره به نوع خاصی از تعامل فرهنگی دارد که گروه اقلیت، خود را از نظر فرهنگی شبیه به اکثریت جامعه می‌کند. نوع دیگر از تغییرات فرهنگی ناشی از غلبه سیاسی و یا نظامی در یک منطقه است که با استیلای قوم مهاجم فرهنگ آنان نیز بر جامعه تحمیل می‌شود. یکی از این موارد در تاریخ شبه جزیره‌ی بوشهر، به تحولات پس از شکست ایران از اسکندر مقدونی باز می‌گردد که برای حدود یکصد و بیست سال ایران تحت سیطره یونانیان و اعقاب آنان یعنی امپراطوری سلوکی قرار داشت. این نوع از تحول فرهنگی که یک سیستم فرهنگی از طریق قدرت حاکمه بر آن است تا جایگزین سیستم فرهنگی پیشین شود را فرنگ‌پذیری و یا (Acculturation) می‌گویند. مطالعه‌ی پیش‌رو بر تحولات این دوره از تاریخ بوشهر تمرکز دارد و نشان می‌دهد که چگونه آثار تحولات ناشی از حضور یونانیان در جنوب ایران تا امروز نیز در موسیقی و ادبیات شفاهی بوشهر به جا مانده است. هرچند که این تأثیر فرهنگی یک ریه نبوده و بر اساس تحقیقاتی که در این کتاب به آن پرداخته شده است، یونانیان نیز تحت تأثیر فرهنگ موسیقایی ایران قرار گرفته و عامل سفر نی‌انبان ایرانی به اروپا و فراتر از آن بوده‌اند.

موسیقی بوشهر شامل نمونه‌های بارزی از میراث فرهنگی ناملموس است. میراث فرهنگی ناملموس پدیده‌هایی فرهنگی می‌باشند که نشانه‌هایی از فرهنگ‌های باستانی را در خود جای داده و هرچند بعضاً با کارکردهای متفاوت نسبت به علت اصلی وجودی خود در جامعه به کار می‌روند ولی هنوز زنده هستند و توسط افراد جامعه استفاده

می‌شوند. این نشانه‌ها را می‌توان در بخش‌های مختلف موسیقی بوشهر به کمک روش تحقیقی کیفی بررسی نمود. از این‌رو در این تحقیق تلاش می‌شود تا با بررسی مفاهیم و نمادها، در یک مطالعه تاریخی-میدانی، رابطه بین پدیده‌های فرهنگی موجود و آیین‌های باستانی مطالعه و تحلیل شود. باید در نظر داشت که این دست آیین‌های موسیقایی مربوط به فرهنگ بوشهر، همچون نمونه‌های دیگر در جهان، طی دوره‌ای مختلف تاریخ، تحت تأثیر تحولات اجتماعی، مذهبی، قومی و سیاسی، چه از نظر محتوی و یا کاربرد دستخوش تغییرات بسیاری شده‌اند.

برخی بخش‌های موسیقی بوشهر که روزگاری نقشی کاربردی در زندگی روزمره مردم داشت، امروز جایگاه خود را از نظر کاربردی از دست داد. این پدیده‌های فرهنگ همچنان در بین مردم وجود دارند و به عنوان سنت اجرا می‌شوند. فرم‌های موسیقی مانند آوازهای کار و یا آیین‌های خاص مرتبط با دریانوردان، نمونه‌هایی از این گونه پدیده‌های فرهنگی هستند که در این فرآیند دچار تحول کاربردی شده‌اند. این آیین‌های موسیقایی زمانی کارکرد اجتماعی داشتند و در زندگی روزمره مردم، نه به عنوان یک هنر بلکه به عنوان ابزاری برای تسهیل کارها استفاده می‌شدند، اما به مرور، یا جایگاه خود را از دست دادند یا دلیل استفاده از آن‌ها فراموش شد. با این حال اصل آن فراموش نشد و مردم به عنوان یک سنت همچنان به اجرای آن اهتمام ورزیدند. نمونه‌ای از این دست آیین‌ها، مراسم سنج و دمام در بوشهر است. به نظر می‌رسد

هدف اولیه از اجرای این مراسم، استفاده از طبل‌ها و صدای بلند آنها برای جمع‌آوری مردم به منظور انجام برخی فعالیت‌های خاص همچون راهی کردن کشتی‌ها و یا مراسم عزاداری بوده است. با این حال امروزه که دلیل اصلی آن به فراموشی سپرده شده است، در قالب یک آئین سنتی و بخشی از یک مراسم مذهبی ادامه حیات داده و همچنان اجراء می‌شود.

جامعه بوشهر به‌شین، شامل گروه‌های قومی و مذهبی متفاوت که عامل اصلی شکل‌گیری این دیدگاه‌های موسیقایی بوده است، به تدریج خصلت چندفرهنگی حرکت را از دست داد. در قرون هجدهم و نوزدهم میلادی بخش بزرگی از جامعه شهر را عرب‌ها به همراه اقوام دیگر آفریقایی و یا ایرانی‌های غیر عرب تشکیل می‌دادند، اما با شروع قرن بیستم میلادی و خروج حکومت از دست حاکمان عرب، بوشهر به سمت تک‌فرهنگی حرکت کرد. در جمعیت فارس‌ها نسبت به عرب‌ها و دیگر اقوام افزایش یافت.

این در حالی است که علیرغم کاهش حضور فیزیکی عرب‌ها، بسیاری از عادات و آداب و رسوم فرهنگی آنها در جامعه باقی مانده بود. به عبارت دیگر، با توجه به تغییر سبک زندگی و ترکیب جمعیتی و همچنین از بین رفتن برخی عوامل قومیتی و فرهنگی که منجر به ایجاد بخش‌های مختلف این موسیقی در گذشته شده است، شکاف فرهنگی بزرگی بین کسانی که این موسیقی را به وجود آورده‌اند و آنها که امروزه از آن استفاده می‌کنند، به وجود آمده است. به‌طور خلاصه

عواملی که باعث پیدایش این فرهنگ موسیقایی در گذشته شده‌اند در جامعه امروز بوشهر کمتر دیده می‌شود هرچند به دلیل پویایی این موسیقی که در فرهنگ جامعه نهادینه شده است، همچنان به رشد و شکوفایی خود ادامه می‌دهد.

بحث در خصوص پیشینه و عوامل تأثیرگذار در تکوین موسیقی بوشهر، پیش‌تر و به صورت مجزا در مجلدی با عنوان "موسیقی بوشهر و ریشه‌های آن در گذر تاریخ و تعاملات فرهنگی" تقدیم به علاقه‌مندان محترم این حوزه شده است.^۱ اثر پیش‌رو در نظر دارد تا گام را فراتر نهاده، در گستره تاریخ شواهدی را از تأثیر و تأثرات متقابل فرهنگی، بین بوشهر و یونان به بحث، گذارد. این کتاب در واقع بسط یافته مقاله‌ای علمی است که در سال ۲۰۲۳ در ژورنال پژوهشی موسیقی آسیایی-اروپایی در کشور آلمان، با عنوان "ردپای اساطیر یونانی در موسیقی محلی و ادبیات شفاهی بوشهر" توسط نگارنده به چاپ رسیده است.^۲

در این کتاب علاوه بر بسط مطالب طرح شده در مقاله فوق، سایر ابعاد این همگرایی فرهنگی چون نی‌انبان و ریشه‌های آن نیز مورد بحث و بررسی قرار خواهد گرفت. در این پژوهش، هرچند برای بررسی

^۱ بلادی، سیدمحمد رضا (۱۳۹۹)، موسیقی بوشهر و ریشه‌های آن در گذر تاریخ و تعاملات فرهنگی، تهران: آرون.

^۲ Beladi, S. (2023, 06 22). Traces of Greek Mythology in the Folk Music and Oral Literature of Bushehr. Asian-European Music Research Journal (11), 49-60. <https://doi.org/10.30819/aemr.11-4>

دقیق‌تر بعضی پدیده‌های فرهنگی، لایه‌های ژرف‌تری از تاریخ نیز واکاوی شده است لیکن تمرکز اصلی آن به دوره خاصی از نظر تاریخی معطوف شده است، زمانی پس از لشکرکشی اسکندر مقدونی به ایران که به دوره هلنیستی معروف است. پژوهش پیش‌رو تحقیقی میان رشته‌ای است که با تمرکز به موسیقی‌شناسی اقوام و قوم‌نگاری، از رویکردهای مردم‌شناسی، زبان‌شناسی، مطالعات تاریخی، باستان‌شناسی و آرشیوی نیز بهره برده است.

همچنین این فرستادگان داد تا در این مجلد تحقیقات انجام شده در خصوص منشاء بگپایپ^۱ها، جهان که فصلی از رساله دکترای نگارنده با عنوان "نی‌انبان و شش‌ان در موسیقی بوشهر" می‌باشد نیز منعکس گردد. این تحقیقات علاوه بر اینکه ایران را به عنوان اصلی‌ترین کاندیدا برای پیدایش بگپایپ در جهان معرفی می‌کند، نشان می‌دهد که چگونه این ساز ایرانی توسط یونانی‌ها رادی آمیخته شد. از این‌رو لازم می‌دانم که از پروفسور روپرت تیل، دکتر یان هریست، پروفسور مارتین استاکس و دکتر جف کوکس که نقش مهمی در هدایت تحقیقات و نتیجه‌بخشی آن در دوره دکترای اینجانب داشتند کمال تشکر و قدردانی را داشته باشم. همچنین این پژوهش از راهنمایی‌های آقای

۱. در این کتاب از دو واژه بگپایپ و نی‌انبان استفاده شده در حالی که هر دوی آنها اشاره به یک ساز دارد. لازم به توضیح است هرگاه نگارنده قصد اشاره به این ساز در مقیاس جهانی داشته از تعبیر بگپایپ و هرگاه این ساز را در جغرافیای فرهنگی ایران مد نظر داشته از نام نی‌انبان استفاده کرده است.

سید عبدالعزیز بلادی خصوصاً در بحث فرهنگی تاریخی و زبان‌شناسی بهره‌مند شده است که در اینجا قدردانی و سپاس خود را نسبت به توجه ایشان به این مطالعه ابراز می‌دارم.